

İpek Yolu'nda Kültürel Bir Gezinti: Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye Türk Sufi Hümanizmi

LATİF BOLAT

Müziyen, Besteci,
Türk Müziği ve Folklorü Uzmanı

Latif Bolat, Mersin'de doğmuştur. Müzik eğitimini Ankara Devlet Konservatuvarı ses bölümünde ve Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü'nde tamamladıktan sonra, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirip ABD'deki San Francisco State Üniversitesi'nde işletme dalında master derecesi (MBA) aldı ve müzik çalışmalarına siyasal, kültürel ve tarihsel boyutları da ekledi. Film çalışmaları arasında PBS Belgeseli, "Muhammed: Bir Peygamberin Öyküsü" film müziği, George Lucas Stüdyolarının çevirdiği TV serisi "Young Indiana Jones"un film müziği ve ABD'deki FOX TV'nin "Burn Notice" serisine yaptığı müzikler yer almaktadır. ABD, Kanada, İngiltere, Bulgaristan, Endonezya, Avustralya, Yeni Zelanda, İskoçya, İspanya, Filipinler, Singapur, Tunus, Dubai, İsveç, İrlanda, Hindistan, Romanya, Makedonya, Brezilya, Uruguay, Arjantin, Şili, Bolivya, Estonya, Letonya, İtalya, Hırvatistan, Gürcistan ve Türkiye'de uluslararası konser ve konferanslara katılmıştır. Latif Bolat'ın bugüne kadar çıkardığı 5 CD ve ABD'de İngilizce olarak yayımlanan "Quarrelling with God" adlı Türk mistik Sufi şiirleri antolojisi bulunmaktadır. (www.latifbolat.com)

Email: lbolat@aol.com

Atf: Bolat, L. (2021). İpek Yolu'nda kültürel bir gezinti: Ahmet Yesevi'den Yunus Emre'ye Türk sufi hümanizmi. *Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 2(4), 6-18.

ÖZ

İpek Yolu, adını aldığı ipek ile bilinmesine rağmen, belki de insanlık tarihine en büyük katkısı, dünya medeniyetlerinin karşılıklı etkileşimi konusunda yapmıştır. Hele de uzunca bir süredir ekonomik öneminin tarihteki en düşük dönemini yaşadığı, fakat yeniden değerinin anlaşılmaya başlandığı bu günlerde, İpek Yolu'nun kültürel değişimlere olan etkisini düşünüp biraz araştırmak gerekir. Bu kısa araştırmada, 2021 Yunus Emre ve Türk Dili yılında, Yunus Emre'nin İpek Yolu'ndaki kökleri ve onun mükemmel hümanizminin Fergana Vadisi'nden Anadolu bozkırlarına olan uzun seyahati ele alınacaktır. Bunun için öncelikle İpek Yolu'nun Asya'nın kültür dünyasındaki yeri ve günümüze olan etkileri incelenecektir. Sonrasında da Yunus Emre ve felsefesi bu çerçevenin içinde anlamlandırılmaya çalışılacaktır. İpek Yolu'nun bir ulu evladı olan Yunus'un tüm iç ve dış dünyasını daha iyi anlayabilmek için İpek Yolu'nun var olma sebepleri, bu yoldaki kültürlerin karşılıklı etkileşimleri tarihsel olarak irdelenecektir. Böylece Yunus Emre'yi Yunus Emre yapan şartları; tarihi, ekonomik ve kültürel boyutları ile ele almış ve onu yaratıp günümüze kadar getiren toprağın sınırlarını anlama yolunda bir çalışma ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, müzik, Sufi, şiir, Türk

İpek Yolu'nda Geçmiş ve Gelecek

İPEK YOLU'NUN BAŞLANGICINDAN, İŞLEVİNİN iyice azaldığı zamanlara dek; bu tarihi yol üzerinde Çin'den Venedik'e, İstanbul'dan Semerkand'a birbirleri ile kültürel kökenleri bakımından çok da ilgisi olmayan onlarca millet yaşadı. Elbette İpek Yolu var olmasaydı da bu kültürler şu ya da bu şekilde birbirleriyle ilişki kurabilme olasılığına sahiptiler. Ama yine de insan vücudundaki "şah damarı" gibi, Çin'in derinliklerinden kıvrıla kıvrıla gelip Venedik'in kanallarından Avrupa topraklarına ulaşan İpek Yolu, bu etkileşim ve değişim sürecini olağanüstü hızlandırdı. Bunun belki de en ilginç göstergesi, Çin'de bir yerlerden başlayıp Venedik'in gurme lokantalarında görüncüye çıkan ve bin yıldır İtalyan mutfağının sembolü halinde olan "spagetti" olabilir. Kültür denen olgunun en önemli konularından birini oluşturan "mutfak" kültürünü şimdilik bir tarafa bırakıp, yazımızın asıl konusu olan kültürün müzik-dans-şiir-din bileşimlerinin İpek Yolu'ndaki

macerasını ele alabiliriz.

İpek Yolu'nu, belki de insanlık tarihinin tanık olduğu en büyük "festival alanı" gibi düşünmek doğru olacaktır, konumuza giriş yapmak için. Düşününüz ki, ülkelerin ve kültürlerin ürettiği hemen her türlü ürün, bir karınca hızı ve kaplumbağa sabrı ile bu "Şah Damarı" üzerinde, hemen hemen iki bin sene Doğu ile Batı arasında akıp durmuştur. Hiçbir savaş, hiçbir salgın bu akışı tamamıyla durduramamış, aksine İpek Yolu bu savaşların ve hastalıkların yayılmalarına da yardım eden ana araç olmuştur.

İpek Yolu'nun Toplanma Yerleri: Kervansaraylar

İpek Yolu'nun güzergahında, iki bin sene, binlerce kervan bitmek tükenmek bilmeyen bir sabır ile ipekten altına, seramik eşyalardan kağıt ve deri gibi malzemelere birçok yük taşıdı. Deve kervanları günde ancak 35 kilometre kadar yol alabildikleri için, hemen her 35 kilometrede bir Kervansaray ve etrafına kurulmuş olan küçük vahalar yaratıldı bu yüzyıllar boyunca.

Harita 1: Tarihi İpek Yolu (BRIQ)

Bu vahalar arasındaki ticaret yollarında gün boyu kaynayan güneş altında, ya da çöllerin dondurucu soğukunda yol alan kervanların dört gözle bekledikleri yerlerdi bu adacıklar. Bir kere kervan yükünü kervansaraya indirdiği zaman, kervandaki yorgun insanların kültür elçiliği görevi başlardı. Dini misyonerler dışında, onların bu konuda hiçbir bilinci veya niyeti yoktu elbette. Fakat sadece aynı kervansarayda veya vahada geceleme zorunda olmaları, bu insanların istemeden bile birer kültür elçisi olmalarını engellemiyordu.

Gecenin soğukunda, ortadaki şömine ateşinin etrafında toplanan, fiziki olarak bile birbirine hiç de benzemeyen bu insanlar, uykuları gelene ya da nöbetçinin uyarısını iştene kadar ateşli tartışmalarla kültür alış verişinin ve değişiminin fahri elçileri rolünü oynayacaklardı yüzlerce yıl. Çin'den gelen Budist rahip, Ferganadan gelen Sufi derviş ile hararetili şekilde "nefs" ya da "reenkarnasyon" konusunu tartışacaktı. Ya da Bağdat'tan gelen udi, Kaşgar'dan yola çıkmış olan dutar müzisyeni ile eğlenceli bir müzikal tartışmaya gireceklerdi. Hatta yorgun yolcuları rahatlatmak için doğaçlama bir şekilde bir "düet" oluşturup bir akşam konseri bile olacaktı.

Şehir ve Köy Kültürleri Farklılaşması

Öte yandan, İpek Yolu'ndaki kervanlar Kaşgar, Urumçi, Hotan, Semerkand ya da Buhara gibi yollardaki şehir merkezlerine ulaştıklarında, büyük ihtimalle daha gelişmiş ve şehir kültürünü yansıtan büyük orkestraların, dans gruplarının veya dansözlerin yer aldığı, zengin eşrafın evlerindeki "has bahçe konserlerine" de davetli olacaklardı. Bu konserlerin organizasyonları, sunumları ve tüm kültürel yönleriyle, yabancı misafirler için birer okul görevi göreceklerdi. Yabancı tüccarlar, burada görüp benimzedikleri gelenekleri kendi şehirlerinde yaratabilmek için, ülkelerine döndüklerinde yerel müzik ve dans grupları ile hararetili tartışmalara gireceklerdi. Belki de o nedenle Mumbai'nin veya Chennai'nin varlıklı tüccarlarının bahçelerinde yapılan "has bahçe mahfilleri"; İstanbul'un Boğaz'a nazır bahçelerinde de, Endülüs'ün Granada, Kordoba gibi şehirlerinin saraylarında da, Bağdat'ın Abbasi saraylarında da yüzlerce yıl yapılageldi. Aradaki binlerce kilometre uzaklığa rağmen, birbirine son derece benzeyen kültürel sunumlar yayılıp gidecekti.

Biz buna Hindistan'ın Pondicheri şehrinde, İran'ın

Şiraz kentindeki ünlü şair Hafez'ın mezarının bahçesinde ve Tarsus'ta gözlerimizle şahit olduk ve bizzat katıldık. Ayrıca Urfâ'nın meşhur sıra geceleri, Konya'nın tarihi Meram Bağlarındaki oturak geceleri de Has Bahçe müzik kültürünün Anadolu'daki birer uzantısı olarak bugün bile varlığını sürdürmektedirler (Kennedy, 2005: 187).

Akdeniz kıyılarından Hindistan'a ve Çin seddine kadar olan bölgedeki Türk varlığı da yüzyıllar içinde sanki bir yapıştırıcı rol oynayacaktı.

İpek Yolu'nun şehirleri de diğer kültürlerin şehirleri gibi organize ve gelişmiş bir müzik ve dans kültürüne sahipti. Zengin tüccar sınıfının veya yerel yöneticilerin sarayları, aynı zamanda birer kültür merkezi görevini görmekteydi. Bu mahalli saraylarda, yöneticilerin birbirleriyle rekabetinin bir boyutu olarak müzisyenler, şarkıcılar, şairler, hikaye anlatıcıları ve dansçılar da bulunmaktaydılar. Gerek bölgesel gerek dinsel anma günlerinde oluşturulan büyük ölçekli kutlamalarda bu sanatçılar görevlendirilirdi ve halkın yerel yönetime uyumunu sağlayabilmenin bir yolu olarak önemli görevler üstlenirdi. Bu sanatçıların görevi sadece kendi sanat dalları olduğu için yaptıkları sanat dallarının teorik ve pratik boyutunda oldukça derinlere inebileceklerdi. Böyle olduğu için de İpek Yolu'ndaki sanatsal iletişim yerel boyutta da çok gelişmiş etkilere yol açacaktı. Mesela, müzik alanında, Hindistan'ın "raga" müzik sistemi, İran'ın "dasgah" müzik teorisi ve Türklerle Arapların "makam" yapıları yıllar içinde oldukça belirgin bir benzerliğe sahip olacaktı. Elbette burada sadece İpek Yolu'ndaki seyahatlerin ve seyyahların rolü yoktu. Akdeniz kıyılarından Hindistan'a ve Çin seddine kadar olan bölgedeki Türk varlığı da yüzyıllar içinde sanki bir yapıştırıcı rol oynayacaktı. Tüm bu bölgedeki kültürler karşılıklı etkileşim içinde kendi

milli kültürlerini yaratacaklar ve müzik de buna paralel olarak bu etkileşimlerden payını alacaktı. Aynen müzik enstrümanlarının bu süreçte ülkeden ülkeye yayılıp belirli farklılıklarla varlık sürdürmesi gibi, bu kültürlerin müzik teorileri ve müzik yapma gelenekleri de birbirlerinden etkilenip milli müzik teorilerinin oluşmasına katkıda bulunacaklardı. Örneğin, Hindistan'daki Raga Kerwani ile Türkiye'deki Nihavend makamı hemen hemen aynı karaktere sahip birer dizi olarak bu kültürlerde önemli bir yere sahip olacaktı. Fakat bu ve benzeri etkileşimler, sadece farklı kültürden sanatçıların birbirlerinin varlığından haberdar olmaları ile sınırlı olmayacaktı elbette. Düşünelim ki, yukarıda bahsettiğimiz kervansaray buluşmasındaki o Bağdatlı müzisyen o gecedan sonra, Kaşgarlı şarkıcıdan duyduğu ve çok sevdiği bir melodiyi kendi repertuarına katıp, üzerine Arapça sözler de ekleyip, gelecek bin yılda bile varlığını sürdürecektir olan bir Bağdat şarkısı haline getirebilecekti ve aynen de öyle oldu. Biz de seneler içinde, İranlı, Suriyeli, Iraklı ve hatta Yunanlı müzisyen arkadaşlarımızla müzikli sohbetlerimizde, oldukça çok sayıda melodiyi herkesin kendi dilinden ve yerel yorumuyla söylediğine şahit olduk.

Din Kültürlerinin İpek Yolu'ndaki Seyahatleri

Dinler, medeniyetlerin ve kültürlerin içinde en önemli yeri kaplayan sosyal organizasyonlar olarak, İpek Yolu'nun tarihinde de çok önemli roller üstlenmişti. Hatta denebilir ki Büyük İskender'in MÖ. 300'lerdeki seferlerinden bu yana, çok sayıda din bu coğrafi bölgede yeni devletlerin kurulmasına ve yıkılmasına sebep olmuştu. Bunların arasında Budizmin İpek Yolu üzerinden Çin'e yolculuk etmesi, Nestorian Hristiyanlığının İpek Yolu'nu kullanarak Çin'in içlerine dek uzanabilmesi, İslam dininin Orta Asya'ya İpek Yolu üzerinden geçip Türklerle tanışması ve tek başına o bölgenin değil, belki de Avrupa'nın tarihini de değiştirebilecek bir etkiye yol açmasını sayabiliriz.

13.yüzyılda Marco Polo'nun babası Niccolo Polo ve amcası Maffeo Polo'ya ait Asya'dan geçen bir kervanı gösteren tablo. (CGTN, 2017)

Böylece sadece tapınmanın yöntemi ve hedefi değişmiş olmakla kalmayacak, her din kendisiyle beraber edebiyatını, dilini, şiirini, müziğini ve sosyal organizasyonunu da yeni topraklara getirecekti. Böylece Budist rahiplerin ilahileri Orta Asya üzerinden Çin'e kadar geçecekti. Bu gerçeği İpek Yolu boyunca yalçın dağ yamaçlarındaki mağaralarda bulunan Buda heykelleri ve tapınakları çok güzel anlatmaktadır. Bu bölgede daha önceki Nestorianlar gibi Katolik misyonerler de aynı yolu izleyip 13. yüzyıla kadar Çin'in en uzak köşelerine dek yayılacaklardı. Arap çöllerindeki ve İran dağlarındaki Sufilerin mistik dansları ve törensel müzikleri de Orta Asya bozkırlarındaki Türklerin şaman törenlerindeki dans ve müziklerine karışıp, Türklere özgü bir mistik kültür yaratılmasına yol açacaktı. Bunu Ahmed Yesevîden başlayıp günümüze dek süregelen ve aralarında Yunus Emre, Mevlana, Niyazi Mısri gibi mistik şairlerin de bulunduğu binlerce çok önemli şairlerin ve ozanların varlığından anlayabiliriz. Hatta bu değişimin en büyük tanığı olarak, bugün bile Türk Halk Müziğinin temel taşı olan "saz" enstrümanının

varlığında bulabiliriz. Türklerin İslam dini ile tanışmasından önce bozkırdaki şamanların törensel enstrümanı olan "saz", şamanların "büyük ruh" ile iletişim kurmasında en büyük çalgı aleti olarak yer alıyordu. Ama İslam dininin kabulü ile başlayan dönemde, artık kendilerine ihtiyaç duyulmayan Türk şamanlar, büyük bir yaratıcılıkla "saz"ı gezgin "aşık"ların bir çalgısı haline getirip Türklerin yeni mistik kültürünün temel taşı yaptılar. Bunu son bin senedir yaşamış ve bize binlerce deyiş, ağıt, türkü, ilahi formunda eserler bırakmış "aşık"larımıza bir göz atarak kolaylıkla görebiliriz.

Yol Dini Belirliyor: Hazar Türk Devleti Örneği

İpek Yolu'nun kültürlerin değişmesi ve yayılmasına yaptığı katkılarının en açık örneklerinden birini de Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Hazar Türklerinin şamanizmden Yahudiliğe geçiş öyküsünde bulmak mümkündür. 9. yüzyılın ortalarına kadar "Tengri"ye tapan Hazar Türkleri, İpek Yolu'nun Karadeniz'in kuzeyinden geçen kolunun hakimi haline gelmişlerdi.

Hız.Muhammed'in ölümünü takiben yaşanan İslamın genişleme döneminde, Arap ordularına en büyük direnişi gösteren Hazar Türkleri hiçbir zaman İslamı kabul etmemişlerdi. Ama İpek Yolu'ndaki din kültürü yayılmasının sonucu olarak 860 yılında Kağan kendi "Tengri" tektanrı dinlerine uygun olduğunu düşündüğü İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik arasından birini devlet dini olarak kabul etmeye karar verince, bu üç dinin temsilcileri arasında bir yarışma başlatmıştı.

İpek Yolu bir devletin din kültürünün oluşmasındaki rolünü çok somut olarak Hazar Türklerinde göstermiş oldu.

Konstantinopol'den Cyril ve Bağdat'tan bir Müslüman din adamı ile zaten başkent Atıl'de bulunan Yahudi hahamlardan oluşan bir tartışma ortamı yaratıldı Kağan için. Kağan'ın da hazır bulunduğu tartışmada, Hristiyan ve Müslüman din adamları birbirlerine düşünce, Kağan daha uygun bulduğu Yahudiliği resmi din olarak kabul etti ve tüm Hazar topraklarında Yahudilik yaygınlaştırıldı. Burada İpek Yolu'ndaki ticari faaliyetlerde kilit rol oynayan Yahudi tüccarların da büyük rolü oldu. Yani İpek Yolu bir devletin din kültürünün oluşmasındaki rolünü çok somut olarak Hazar Türklerinde göstermiş oldu (Frankopan, 2015: 110-114).

İpek Yolu'ndaki en büyük devlet ve en eski kültür olan Çin'de de en eski zamanlarda bile Çin'in batısından gelen artistik etkileri görmek mümkündür. Çin'deki saraylarda, özellikle de Doğu Türkistan ve Orta Asya'dan gelen müzisyen, dansçı ve tiyatrocuların çok popüler olduklarını, günümüze kalan sanat eserlerindeki betimlemelerden anlayabiliyoruz. Çanak çömlek süslemelerinde ve mezar kalıntılarında, yüzleri Orta Asyalı görünüm taşıyan çok sayıda müzisyen ve dansçı figürleri bulunmaktadır. Kaşgar, Buhara

ve Semerkand'dan gelen sanatçılar, Çin'deki saray ve kültür merkezlerinde sanatlarını icra ederek oldukça büyük popülerliğe sahip olmuşlardı. Hatta bu sanatçıların, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te de tanındıklarını, zamanın tarihçilerinin izlenimlerinden görmek mümkündür.

Müzik Aletlerinin İpek Yolu'ndaki Değişimi ve Yayılımı

İpek Yolu'nun müzik kültürlerine etkisi, müzik aletleri konusunda da oldukça açık ve başatır. Mesela Güney Hindistan'dan çıktığı düşünülen "keman" yüzyıllar boyunca İpek Yolu üzerinden seyahat edip, büyük bir uyumlulukla İrlanda dans müziğinden, Romanya çingenelerinin eğlence şarkılarına, Viyana'nın konser salonlarına dek en popüler çalgı aleti olabilmıştır. Aynı şekilde, Ortadoğu müziğinin vazgeçilmez çalgısı olan "kanun"; Japonya'da "koto", Çin'de "qin", Kore'de "kayagum", Moğolistan'da "yathka", Güney Sibiryada "chatkhan", İrandan "santur", Yunanistan'da "santuri", ABD'de "dulcimer" adı ile, bazı farklılıklar göstererek varlık bulabilmıştır. Japonya'nın "shakuhachi"si, Hindistan'da "bansuri", İrandan "nay", Türkiyede "ney ve kaval" adıyla bir devamlılık ve etkileşim gösterebilmiştir.

Benzeri bir gerçekliğin ifadesi olarak, Kaşgar'ın "dutar"ı yüzyıllar içinde Orta Asya içinde yayıldığı gibi, Babürlülere aracılığı ile Hindistan'a da indi. Bugün bile Kalküta'dan kalkan herhangi bir trene bindiğinizde, boyunlarına asılmış "dutar" adındaki çalgıları ile size şiirlerle şarkılarla yolculuğunuzda eşlik edip, vereceğiniz bozuk paralarla yüzyıllardır geçimlerini sağlayan Hintli "baul"lara (aşıklara) rastlayabilirsiniz. Bu da İpek Yolu'nun ürünlerinden ve sonuçlarından biri olarak tarihteki yerini alır. Bunu Kalküta'dan Şantiniketan'a trenle seyahatlerimiz sırasında bizzat gördük ve bu üç saatlik yolculuk sırasında baullarla oldukça ilginç sohbetlerimiz oldu.

İpek Yolu'nun şehirleri de diğer kültürlerin şehirleri gibi organize ve gelişmiş bir müzik kültürüne sahiptir.

Yukarıda bahsettiğimiz Orta Asya çalgısı “dutar”, bu yüzyıllar içinde bozkırlardaki konar-göçer Oğuz Türklerinin elinde “saz” haline gelir ve yine İpek Yolu hatlarını izleyip Akdeniz’den Sibiryaya kadar yayılır. Türklerin “saz”ı bu yüzyıllarca süren İpek Yolu kültürel değiş-tokuş sürecinde Rusların elinde “balalaika”, Lübnanlıların ve Suriyelilerin elinde “bozuk, buzuq”, Yunanlıların elinde “bouzuki”, Bulgarlar ve diğer Balkan kültürlerinde “tambura”, Hindistan’da “sarod” olur (Levin, 2002).

Gelelim Türk köylerindeki düğünlerin, asker uğurlamalarının ve Osmanlı mehter takımlarının vazgeçilmez çalgısı “zurna”ya. Çin’de “suona”, Hindistan’da “shehnaï”, Orta Asya kültürlerinde “surnai”, İranda “kernai” ve daha sonraları Avrupada “oboe” adı verilecek ve bunlar, bazı teknik değişikliklerle vazgeçilmez çalgılar olacaklardır (Levin, 1996).

Ortaçağdaki Haçlı Seferlerinden çok daha önceleri, İpek Yolu üzerinde seyahat edenler

sayesinde, Japonya’dan İngiltere’ye müzik kültürlerinin çift taraflı olarak yayılması sağlanmıştı. Örneğin, telli çalgıların yanı sıra, üfleli çalgılar, vurmali çalgılar, davullar İpek Yolu hattı üzerinde, Çin saraylarından İspanya saraylarına kadar yaygın bir varlık göstermekteydi. Orta Asya’nın kısa saplı “barbat” adlı çalgısı, tarihçiler tarafından Ortadoğudaki “ud”un, Avrupadaki “lute”ün, Japonya’daki “biwa”nın, ve Çin’deki “pipa”nın kaynağı olarak gösterilir (Levin, 2002).

Orta Asya’daki konar-göçer Türk ve Moğol kabilelerin, bir kurumuş at kafatası üzerine sardıkları at kuyruğunun kıllarına, yine at kıllarından yaptıkları “yay” ile sürterek çaldıkları çalgı aleti, yüzyıllar boyunca Türklerin şaman törenlerinde “yüce ruh” ile şaman arasında iletişim aracı olarak kullanılmıştı. Bu çalgı aleti seneler içinde İpek Yolu’nda seyahat ettikten sonra Orta ve Yakın Doğuda “kemenche” ve “gijak”, Endonezya’da “rebab”, Hindistan yarımadasında

“sarangi, sarında” adını alacak ve mahalli kültürlere uydurulacaktı.

İpek Yolu'ndaki Müzikal Sentezler

İpek Yolu üzerindeki müzik hiçbir zaman sadece tek bir din veya inanç zümresinin tekelinde kalamadı. Mutlaka ya bir önceki kültürlerden ya da Yol'dan gelip geçen kültürlerden etkilenecek yeni bir sentez yarattı. Bunu en açık şekilde Hindistan'daki gezgin aşıkların, yani “baul”ların müzik tarzlarında ve şarkılarının içeriğinde görmek mümkündür. Baullar, hem Hindu hem de mistik İslam yani Sufizmin yaratıcı şekilde birleştirilmesinin ürünü olan bir müzik türü ile yüzyıllardır varlıklarını sürdürmektedirler. Şarkılarına baktığımızda gerek sözlerinde gerekse kullanılan çalgılarda bu çok yönlülüğe açıkça tanık olabiliriz. Zaten şüphesiz onları etkileyen Sufi gelenekleri de, aslında yüzyıllar öncesinden gelen “şamanizm” törenlerinden ve felsefesinden esinlenmiş öğelerle süslenmiştir.

İpek Yolu, elbette tekdüze bir nüfus ve kültür yapısı taşııyordu. Bir yanda konar-göçer kabileler dağlardan ovalara göç edip dururken, ana hat üzerinde kurulmuş olan oldukça büyük şehirlerde bir şehir kültürü de vardı. Aslında İpek Yolu'nun politik ve kültürel tarihi bu iki ana gücün bir mücadelesi olarak da kendini göstermekteydi.

Konar-göçerler İpek Yolu'ndaki kültürel etkileşimlere doğal olarak daha az katılırken, şehirlerdeki nüfus daha kolaylıkla bu değişime ayak uydurup yeni sentezler yaratabildiler. Konar-göçerlerin temel müzik temsilcileri “şaman-aşık”lardı. Onlar tek başlarına, ellerindeki çalgılarıyla dağlardan ovalara gezip destanlar, ağıtlar, ya da övgüler içeren şarkılar söylerlerdi. Şehirdeki müzisyenler ise daha çok orkestralar halinde, önceden bestelenmiş ve icra edilmek üzere oluşturulmuş parçalar çalmaktaydılar. O nedenle de bu müzisyenlerin oldukça sıkı bir eğitimden geçip yetkinleşmesi gerekmektedir.

Genellikle saraylardaki sultanlar veya zengin eşraftan mali destek gören müzisyenler ve besteciler, İpek Yolu'nda profesyonel müzisyenliğin ilk temsilcileri olarak da görülebilirdi. Dolayısı ile onların müzikleri daha gelişmiş ve aranje edilmiş olurdu. Böylelikle İpek Yolu'ndaki farklı kültürlerin müzik teorileri, müzik çalgıları belirli farklılıklar göstererek geliştiler ve günümüzdeki durumlarına ulaştılar.

İpek Yolu'ndaki farklı kültürlerin müzik teorileri, müzik çalgıları belirli farklılıklar göstererek geliştiler ve günümüzdeki durumlarına ulaştılar.

Orta Asya'nın bu konar-göçer kültürünü hala Anadolu'nun dağlarında ve yaylalarında yaşatan bir toprak olarak Türkiye, bu yeniden yapılanmaya önemli katkılar verecektir. Bizim Karacaoğlan, tam da bin sene öncesinin Orta Asya şamanlarının, kam-ozanlarının Toroslara yansımasıdır. Silifke'nin ve Kırşehir'in “abdalları”, Tarsus köylerinin “mengi” oynayan tahtacı köylüleri, dut ağacını bugün bile bin sene önce Orta Asya'daki atalarımızın yaptıkları gibi oyarak “saz” yapan ustaları, yaylalarda “kilim-yolluk” dokuyan köy kadınları ile Anadolu, bugünkü haliyle bile İpek Yolu'nun yüzyıllar içinden gelen geleneklerinin yaşatıldığı bir açık hava müzesi görünümündedir. Bunu bilip, en detayına kadar bu kültürün ortaya çıkarılması ve korunması ile Türkiye, yeni İpek Yolu yaratılmasında önemli bir rol oynayacak potansiyele sahiptir.

İpek Yolu'nda Dillerin Etkileşimi: Hindistan'daki Urdu Dili Örneği

Doğu-batı yönünde Çin'den Venedik'e kadar uzanan İpek Yolu sayısız ara yollarla güney-kuzey hattında da etkisini göstermiştir. Yukarıda bahsettiğimiz müzik çalgıları ve ekonomik etkilerinin yanı sıra bölgesel dillerin oluşumu ve gelişmesi konusunda da önemli etkileri olmuştur.

Elbette İpek Yolu'nun çok kültürlü Orta Asya ve Rusya bozkırlarındaki etkileri çok açıktır. Ama biz burada Hindistan'daki resmi dillerin en önemlilerinden biri haline gelen Urdu dilinin oluşumunun İpek Yolu ile ilişkisine dikkat çekeceğiz. Arap tüccarların İran ve Körfez üzerinden İslam'ı Hindistan yarımadasına taşımaları 8. yüzyıla kadar gitmektedir. İpek Yolu üzerinde yer alan Arap, İran ve Türk kavimlerinin bu yüzyıllar içerisindeki karşılıklı etkileşimleri hem kendi dillerinde değişime yol açmış hem de Hindistan ve Pakistan'da bugün yüz milyonlarca insanın konuştuğu Urduca adındaki dilin yaratılıp gelişmesine de sebep olmuştur.

Timurlenk, Ortadoğu seferinden dönerken yanında Anadolu'dan ve İran'dan yüzlerce sanatçı ve zanaatkar götürmüştür.

Eski Sanskrit gramerinin üzerine Farsça, Türkçe ve Arapça kelimeler ve dil öğelerinin eklenmesi ile Urduca adını alan dil meydana gelmiştir. Hemen fark edileceği gibi Türkçedeki "ordu (orda)" kelimesinin bu dilin oluşumu ile doğrudan ilişkisi vardır. Urdu dili aslında, M.S. 1000'den itibaren Hindistan'da iktidar kuran Orta Asyalı Türk devletlerinin ordularındaki çok-uluslu ve çok-dilli askeri yapıyı yönetebilmek için ortaya atılan bir dil olarak ele alınabilir. Gazneli Mahmud'dan başlayıp, Delhi Sultanlığı ile devam eden ve sonunda Mughal İmparatorluğu olarak adlandırılan Babürlü Çağatay Türklerinin devleti, varlığını 1857'deki isyanlara kadar sürdürmüştü.

Bu yeni dilin en büyük ozanı da Amir Hüsrev olmuş (1253–1325) ve özellikle de en büyük Sultan Akbar zamanında yerel Hint ve Müslüman kültürlerinin birleştirilmesi alanında önemli adımlar atılmıştı. Böylece grameri Sanskritçe olan

ama Farsça aracılığı ile Arapça ve Türkçeden de büyük ölçüde yararlanan bir dil ortaya çıkmıştı. Bu nedenle de Hindistan veya Pakistan'ı ziyaret eden bir Türk seyyahının sürekli olarak Türkçe kelimeler duyması hiç de şaşırtıcı olmamalıdır.

Mimarinin İpek Yolu'ndaki Macerası

İpek Yolu, üzerindeki kültürlerin mimari geleneklerinde de gözle görülebilecek etkilere sahip olmuştur. Hatta bu mimari etki, yeni şehirlerin kuruluşu ve mevcut şehirlerin planlamasında da etkisini gösterecektir.

Bundan dolayıdır ki Semerkant'taki, Buhara'daki saraylar, camiler ve bahçeler, İsfahan ve Agra'dakilerle büyük benzerlik gösterir. Hatta bu benzerlik sadece fikişsel anlamda da olmamıştır. Timurlenk, Ortadoğu'ya yaptığı ve Osmanlı devletini hemen hemen ortadan kaldıracak seviyede etkilediği seferinden dönerken yanında Anadolu'dan ve İran'dan yüzlerce sanatçı ve zanaatkar götürmüştür.

O nedenle de Semerkand'ın bugün hayranlıkla izlediğimiz yapılarında Ortadoğu ve İran etkileri açıkça görülür. Çünkü bu unutulmaz binaları yapan eller ve tasarlayan beyinler bazı örneklerde fiziki olarak da aynıdır. Bunun yanı sıra, unutulmaz Tac Mahal'i yaptıran Şah Cihan, bu ölümsüz eserin yapım işini İran'dan getirttiği mimarlar ve ustalara emanet etmiştir. Hatta bir efsaneye göre, Şah Cihan Tac Mahal'in bir benzerini başka sultanlara da yapmaması için mimarının ellerini kestirmiştir. Bu efsane, İpek Yolu'ndaki kültürlerde, kültürel yarışmanın geldiği boyutları anlatması bakımından çok ilginç bir tarihi dipnot olmaktadır. Çünkü bu tür mimari sentezler birbirleriyle oldukça büyük farklılık gösteren Türk, İranlı, Suriyeli, Iraklı, Ermeni ustaların bilgi ve birikimlerini en yaratıcı şekilde biraraya getirdikleri şaheserler olarak mimarlık tarihinde yerlerini almışlardır.

İpek Yolu, üzerindeki kültürlerin mimari geleneklerinde de gözle görülebilecek etkilere sahip olmuştur. (CGTN, 2021)

İpek Yolu'nda Genlerin Yolculuğu

Yaklaşık 2,500 yıldır üzerinde kervanların, orduların, göçmenlerin, hastalıkların, virüslerin gidip geldiği İpek Yolu, doğanın gidişatını etkileyecek bir rol de oynamıştır. Bununla, insan genlerinin üzerine olan etkilerinden bahsetmekteyiz.

Toplamda milyonlarla ifade edilebilecek bir nüfusun, sürekli olarak hareket halinde olan bu yollardan genetik olarak etkilenmemesi zaten mümkün olamazdı. Bunu en açık şekli ile, Çin'den Venedik'e İpek Yolu üzerinde bugün yaşayan insanların yüz hatlarına bakarak anlamak mümkündür. Çin'in batısından başlayan Türk varlığı içinde yer alan Uygurlar ile İzmir'deki Türklerin fiziki görünümü bile bu sebeple belirli farklılıklar

gösterir. Oğuz Türklerinin de anayurdu sayılan Gobi Çölü ve Tienşan dağlarında bugün yaşayan akraba Türk toplulukları, İzmir veya Çanakkale'de yaşayan modern Türk insanı ile en azından göz ve vücut yapıları ile ayrılırlar. Bu tür genetik değişimde Türklerin 10. yüzyıldan başlayarak batıya doğru göç etmeleri ve İpek Yolu'nu takip ederek Anadolu'ya gelmelerinin izlerini bulabiliriz. Yaklaşık 200 sene yurt edindiğimiz İran topraklarından, genetiğimiz değişmeden Anadolu'ya geçmiş olmamızı düşünmek imkansızdır. Özellikle Hindistan yarımadasının kuzey bölgelerinde yaklaşık 1,000 yıl hüküm sürmüş olan Türk sultanlıkları ve Çağatay Türk Mughal İmparatorluğu'nun bu genetik değişimdeki rolünü, Hindistan'daki nüfusa baktığımızda görebiliriz.

Yukarıdaki bölümde bahsettiğimiz Urduca dilinin yaratılmış olmasına oldukça paralel olarak, İpek Yolu aynı zamanda Kuzey Hindistan insanının genlerindeki değişimin de belli ölçüde yaratıcısıdır. Bundan dolayı, Hindistan'ın meşhur sinema merkezi Bollywood'da en etkili oyuncuların, oldukça beyaz tene ve Türk-İranlı görünümüne sahip olduklarını kolaylıkla görebiliriz. Ünlü oyuncular Shah Rukh Khan, Aamir Khan, Salman Khan, Prianka Chopra, Hrithik Roshan, Deepika Padukone ve diğerleri, Hindistan'ın güneyine göre oldukça beyaz tene sahip oyunculardır. Ve bizce tarihin İpek Yolu'nda sağladığı fonksiyonlardan birinin sonucu olarak böyle olmuştur.

İpek Yolu'nun İki Ucunda İki Parlak Yıldız: Ahmed Yesevi ve Yunus Emre

İpek Yolu'nun önemi konusunu ele aldığımızda mutlaka Türk milletinin o unutulmaz yol üzerindeki yaşam kavgaları ve kültürel varlıklarını hatırlamak gerekir. Çünkü İpek Yolu'nda oluşan bu engin kültür, bugün bile Balkanlardan başlayıp, bereketli bir hilal gibi Çin'deki Sincan'a kadar varlığını taptaze gösterir.

Yunus Emre, Türk milletinin en önemli kolu olan Oğuzların İpek Yolu üzerinden Anadolu'ya iki yüz yıl süren yolculuğunun, 13. yüzyıldaki en güzel sentezlenmiş sonucudur.

Bu kültürel varlığın iki en önemli unsuru, Türk dilinin güçlü varlığı ve bunun en önemli ustası Yunus Emre'nin Türk diline ve Türk halk kültürüne vurduğu unutulmaz damgadır. Çünkü Yunus Emre, Türk milletinin en önemli kolu olan Oğuzların İpek Yolu üzerinden Anadolu'ya iki yüz yıl süren yolculuğunun, 13. yüzyıldaki en güzel sentezlenmiş sonucudur. Yunus'ta, Kaşgar ve Urumçiden Buhara'ya, İsfahan'dan Konya'ya yapılan göçler sırasında binbir kaynaktan beslene

beslene büyüyen bir okyanusun kristalleşmiş ifadesini buluruz. Onun Türkçeyi, hümanizmi, folklorü, tarihi, siyaseti ve doğayı mükemmel bir şekilde yansıtan şiirlerinden, 13. yüzyılın her şeyini okuyabilmemiz 700 sene sonra bile mümkün olmaktadır.

Yunus'un İpek Yolu Bağlantıları

Ulu ozanımız Yunus Emre, elbette ki bir İpek Yolu evladıdır. Çünkü Anadolu'nun bağrından çıkmış, orada yaşamış ve hala da orada yatmaktadır. Ama onun İpek Yolu bağlantısı bu düzeyde bir yüzeysellikte anlatılamaz ve anlaşılabilir. Yunus'un zamanında Anadolu'da yüzbinlerce insan yaşamaktaydı, her ırktan ve renkten. Ama onların arasından bir kuyruklu yıldız gibi sıyrılıp, günümüzü bile aydınlatan Yunus'u farklı kılan bazı özellikler de vardı. Şimdi bunları ele alıp Yunus'un farkını anlamaya çalışalım.

Yukarıda uzun uzun yaptığımız tahlillerden de anlaşılacağı gibi, İpek Yolu Yunus'un yaşadığı zamanlar olan 13-14. yüzyıllardan çok daha önceleri, çok hareketli ve bereketli bir kültür hayatına sahipti. Doğudan batıya, güneyden kuzeye; tüm Asya'nın hemen hemen tüm olayları İpek Yolu güzergahının birer ürünüydüler. Hindistan'ın ormanları ile Rus bozkırları arasında; Çin'in çölleri ile Anadolu'nun ovaları arasında süreklilik arzeden bir kültür hayatı, İpek Yolu üzerinde hep hüküm sürmekteydi. O nedenle de Yunus'un felsefesine ve şiirlerine kaynak ararken, bu hareketliliği ve çok kültürlülüğü mutlaka hesaba katmamız gerekecektir.

Fergana Vadisi'nin Ermiş Öğretmeni: Ahmed Yesevi

Yunus Emre'nin felsefe ve hümanizminin gelişimini irdelerken ilkin, 12. yüzyıl İpek Yolu'nda yetişmiş bir başka hümanist Sufi şair Ahmed Yesevi'ye bakmak gerekir.

1093 ile 1166 yılları arasında bugünkü Kırgızistan-Tacikistan-Özbekistan'ın ortasındaki Fergana Vadisi'nde yaşamış olan bu büyük Türk şahsiyeti nasıl olur da kendisinden 100 sene kadar sonra, hem de binlerce kilometre uzaktaki Anadolu'da dünyaya gelecek olan Yunus Emre adındaki bir başka Türk ermişinin kaynak kişisi olabilir?

Kültürel miraslar, genellikle birer silsile ile birbirine bağlanıp sonraki nesillerde vücut bulur. Tam net şekilde belirtilememesine karşın, Ahmed Yesevi ile Yunus Emre arasındaki silsile bağı da böyledir. Bu konudaki araştırmaların (Gölpınarlı, 1992; Toprak,1982) hemen hepsinde, aşağı yukarı şöyle bir silsile ortaya koyulabilmektedir:

Ahmed Yesevi-Lokman Perende-Hacı Bektaş-Sarı Saltuk-Barak Baba-Tapduk Emre-Yunus Emre.

Böyle bir silsile doğal bir şekilde, Orta Asya'nın Şamanizmini, Göktanrı Tapıncını, doğanın kutsallığı inancını, güneydeki Hindistan'dan gelen Budistlik ve Hinduluğu, İran'ın Zerdüst inançlarını ve elbette ki daha çok yeni kabul edilmiş olan İslam'ın en temel yapılarını içerisinde eriterek, felsefi olarak bunların hemen hepsine de benzeyen, ama hiçbirisine de tam olarak benzemeyen bir akım ortaya koyacaktır. Bu da çok kısa bir zaman dilimi içinde Türk Sufizmi haline gelecektir ve geçtiğimiz yedi yüzyıl içinde Yunus Emre'den Mevlana'ya, Niyazi Mısıri'den, Aşık Veysel'e kadar uzanan bir engin derya halini alacaktır. Türk Sufizmi, gelecek yüzyıllarda İpek Yolu'ndan miras aldığı felsefi ve törensel gelenekler sayesinde hem Arap-Fars hem de Hint mistisizminden çok daha farklı bir mecrada ama onlardan da izlenimler taşıyarak gelişecektir.

İslam'ın Farklı Mistik Eğilimleri

Aslında İslam'ın mistik özünün yorumu olarak da adlandırabileceğimiz Sufi felsefesi ve ideolojisi, yüzyıllar içinde İslam dünyasında çok çeşitli şekiller ve görünümler kazanmıştır. Bu, esas olarak mahalli sufilerin içinden geldikleri kültür

Yunus Emre. (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı websitesi)

Ahmed Yesevi. (Wikimedia)

ve toprakların özellikleri tarafından belirlenmiştir. Böylece Kuzey Afrika'daki Tijanilik, Hindistan'daki Çiştilik, Türkiye'deki Mevlevilik ve Bektaşilik, hem törensel pratikleri hem de ideolojileri bakımından oldukça önemli farklılıklar göstermektedir. Belki de bu yüzden, Sufi toplulukları arasında çok belirgin rekabet olduğunu da belirtmek gerekir. Hatta bazı örgütler bu sürtüşmeleri diğerlerini "İslam dışı" olmakla suçlamaya kadar vardırırmışlardır

Ahmed Yesevi'den başlayıp, Hacı Bektaş'a ve oradan da Tapduk Emre ve Yunus Emre'ye kadar kesintisiz gelen orijinal ve gerçek Türk Sufizminin hümanist geleneği, bu kaynağından dolayı dünyanın başka bir yerinde bulunamayacak özelliklere sahip olmuştur. Mesela Yunus'un şiirlerine de doğrudan yansımış olan reenkarnasyon fikri, muhtemelen İpek Yolu'ndaki Hindu etkisinin bir sonucu olarak Türk Sufizminde kolaylıkla yer bulmuştur. Hatta bu tür felsefi şiirlere "devriyye" adı verilmiş ve sonraları Anadolu'da oldukça yaygınlaşmıştır. Aynı şekilde şamanist öğeler, Yunus'un şiirlerinde de belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Doğa sevgisi, hatta tapınması diyebileceğimiz oldukça önemli sayıda Yunus şiiri günümüze kadar gelmiştir.

Bu tür felsefi eğilimlerin, Türklerin Orta Asya günlerinden kalma felsefi geleneklerinin, Ahmed Yesevi ve sonrasındaki silsile aracılığı ile Anadolu'ya ulaşmasının bir sonucu olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç olarak, İpek Yolu'nun kültür hazinesi, Orta Asya'dan Ahmed Yesevi'nin yoğurduğu hamur ile Anadolu'da Yunus Emre'nin usta ellerinde varlık kazanmış ve yaklaşık 1,000 yıllık bir hümanist geleneği sonraki nesillere hediye etmiştir.

Sonsöz: Uzak Asya'dan Atlantik Okyanusu'na ve Akdeniz'e

İpek Yolu, insanlığın son üç bin senelik gelişiminin mükemmel bir metaforu olarak tarih sahnesinde yerini almış ve günümüzde de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de Çin Halk Cumhuriyeti, Pasifik ve Hint Okyanusu'ndaki Amerikan hegemonyasına karşı ve bu hegemonyanın Çin'in ekonomik geleceğine verebileceği zararları en az düzeye indirmek için İpek Yolu'nu yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. Bunun politik, ekonomik ve kültürel sonuçlarını ve Türkiye'ye olan etkilerini iyi inceleyip; ona göre bir gelecek yaratmaya çalışmak gerektiğini düşünmekteyiz. Özellikle de

yazımızın konusu olan kültür ve müzik alanındaki etkilerini, tarihteki örneklerini de inceleyip geleceğe taşımak gerektiği inancındayız.

Tarihi İpek Yolu'nun "Kuşak ve Yol Girişimi" (KYG) adı ile Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yeniden ortaya atılmasında, Türkiye'nin elini güçlendirebileceği birçok avantaj bulunmaktadır. Gerek kara gerekse demiryollarından oluşan bu yeni Girişim'de, Türkiye coğrafi olarak çok önemli bir pozisyondadır. Türk milletinin bin sene önce Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya gelmiş olduğunu ve oldukça sağlam Orta Asya köklerinin de bulunduğunu varsayarsak, bu yeni İpek Yolu'nda Türkiye'nin her alanda çok önemli etkiler yaratabileceğini düşünebiliriz. Türk kültürü İpek Yolu üzerindeki Çin, Rus, Kazak, Özbek, Kırgız, Hint ve İran kültürlerinin zaten tarihi olarak birer parçasıdır. Kaşgar'dan, İsfahan'dan, Semerkand'dan, Astanadan dinleyeceğimiz herhangi bir şarkıda bile bu tarihi kültür bağlantısını ve mirasını bulmak mümkündür. Böylesi sağlam bir temel üzerine, daha bilinçli ve programlı şekilde ilerleyerek ortak bir gelecek inşa etmek kolaylıkla mümkündür.

Kaynakça

- Frankopan, P. (2015). *The Silk Roads: A new history of the world*. New York: Bloomsbury Paperbacks.
- Fuat, M. (1995). Yunus Emre. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1992). Yunus Emre ve tasavvuf. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kennedy, H. (2005). *When the Baghdad ruled the Muslim world*. Cambridge: Da Capo Press
- Levin, T. C. (1996). *The hundred thousand fools of God: Musical travels in Central Asia*. Bloomington: Indiana University Press.
- Levin, T. (2002). Program book. music and musicians along the Silk Road. Washington DC: Smithsonian Institute Folklife Festival.
- Toprak, B. (1982). Yunus Emre. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.

Müzikler için bilgi notu:

- The Art of Mugham: Alim Qasimov Ensemble. (2001). Ocora Radio France C560112.
- Asie Centrale: Traditions classiques (2 CDs). (1993). Ocora Radio France C560035-36.
- Bukhara: Musical Crossroads of Asia. (1991). Smithsonian Folkways SFW 40050.
- Classical Music of Iran: The Dastgah Systems. (1991). Smithsonian Folkways SFW 40039.
- Ouzbekistan: The Art of the Dotar. (1997). Ocora Radio France C560111.
- Shashmaqam, Music of the Bukharan Jewish Ensemble. (1991). Smithsonian Folkways SFW 40054.
- The Silk Road: A Musical Caravan. (2002). Smithsonian Folkways SFW CD 40438.
- Uyghur Music from Xinjiang: Music from Oasis Towns of Central Asia. (2000). Ace Records CD ORBD 098.
- Yo-Yo Ma and the Silk Raod Ensemble, Silk Raod Journeys: When Strangers Meet. 2001. Sony Classical SK 89782.